

دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی

مقاله‌های برگزیده همایش بین‌المللی نسخ خطی فارسی در بالکان و اروپای مرکزی

صوفیه - بلغارستان

اسفند ۱۳۹۵ / فوریه ۲۰۱۷

به کوشش:

نعمت‌الله ایران‌زاده

ایو پانف

علیرضا پورمحمد

نویسندگان:

داوود اسپرهم

مژگان اسماعیلی

زهره آله‌دادی دستجردی

نعمت‌الله ایران‌زاده

اکبر ایرانی

خدیدجه بربر

زهره پارساپور

محمدامیر جلالی

علیرضا حسینی و الهام بهروز

محمود حیدری

داریوش ذوالفقاری

سعید صفری و مارکو یوانوویچ

علی کاملی، فریبا جباری و زهره آله‌دادی دستجردی

الهام ملک‌زاده

نامیر کارا خلیلوویچ

Iván Szántó

Nigar R. Gozalova & Akram D. Bagirov

Maryam Mavaddat

Gačanin Sabaheta

Tatjana Paić-Vukić

Katerina Venedikova

Иво Панов

فهرست مقالات

- معایب و مزایای شیوه‌های تصحیح نسخ خطی و نقش فرامتن در تصحیح ۵
داوود اسپرهم
- پژوهشی در تصحیح متون و نسخ خطی ۲۳
مژگان اسماعیلی
- سنت گزیده‌نویسی و مجموعه‌پردازی در زبان فارسی (با تکیه بر فهرست
نسخه‌های خطی) ۳۳
زهره آله‌دادی دستجردی
- معرفی و متنِ *مفتاح بدایع* اثر وحید تبریزی (بر اساس نسخه موجود در
کتابخانه ملی صوفیه بلغارستان) ۴۷
نعمت‌الله ایران‌زاده
- نقش میراث مکتوب در غناسازی زبان فارسی و تکمیل فرهنگ‌های فارسی ۷۳
اکبر ایرانی
- قانون‌الادب*، گنجینه‌ای از آسیای صغیر ۹۱
زهرآپار ساپور
- نسخه مشکول *تاریخ و صاف* و ارزش‌های آواشناختی آن ۱۰۵
محمدامیر جلالی
- بررسی نسخه خطی پرورده خیال اثر محمود میرزای قاجار ۱۱۹
علیرضا حسینی و الهام بهروز
- معرفی نسخه خطی «عمدة البلغاء و عدة الفصحاء» از رشیدالدین وطواط... ۱۴۳
محمود حیدری
- اهمیت بلاغت در تصحیح *شاهنامه* فردوسی ۱۵۷
داریوش ذوالفقاری
- معرفی نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانه مرکزی دانشگاه بلگراد ۱۷۱
سعید صفری و مارکو یووانوویچ

«مغازی النبی» روایتی منظوم از زندگی پیامبر (ص).....	۱۹۱
علی کاملی، فریبا جباری و زهره آله دادی دستچردی	
جغرافیای قفقازیه، آلماناک بازمانده از عصر ناصری.....	۲۱۳
الهام ملک زاده	
نگاهی به اندوخته های خطی فارسی در کشور بوسنی و هرزگوین.....	۲۲۹
نامیر کارا خلیلوویچ	
روش تدریس زبان فارسی در مدارس «رشدیه» امپراتوری عثمانی قرون ۱۸-۱۹ میلادی.....	۲۴۳
خدیجه بربر	
A KASHMIRI MANUSCRIPT OF THE SHAHNAMA OF FERDOWSI IN BUDAPEST	249
IVÁN SZÁNTÓ	
ON BAHMAN-MIRZA'S AZERBAIJANI COLLECTION	263
NIGAR R. GOZALOVA & AKRAM D. BAGIROV	
ÂDÂB AL-NESVÂN , VERSES IN WRITING OF THE 'AQÂYED AL-NESÂ'	279
MARYAM MAVADDAT	
POETIC MANUSCRIPTS OF ISLAMIC CANON AS CULTURAL MEMORY	291
GAČANIN SABAHETA	
PERSIAN MANUSCRIPTS IN CROATIA.....	299
TATJANA PAIĆ-VUKIĆ	
PERSIAN TEXTS AND PERSIAN ELEMENTS IN MANUSCRIPTS AND EPIGRAPHIC MONUMENTS FROM THE OTTOMAN TIMES	309
KATERINA VENEDIKOVA	
ХАФЕЗ ШИРАЗИ (1326-1390) В БЪЛГАРИЯ ПРЕПИСИ НА ТВОРЧЕСТВОТО МУ В НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛИ МЕТОДИЙ”	321
Иво Панов	

معرفی نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانه مرکزی دانشگاه بلگراد

سعید صفری*

دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه بلگراد

مارکو یووانوویچ**

پژوهشگاه علوم اجتماعی، صربستان

چکیده

کتابخانه مرکزی دانشگاه بلگراد، یکی از قدیمی‌ترین کتابخانه‌های جمهوری صربستان است که در آن بیش از یک و نیم میلیون نسخه منشورات گوناگون نگهداری می‌شود. این کتابخانه، وارث آرشیو دانشگاهی یوگسلاوی سابق بوده و از این رو منابع ارزشمندی از جمله نسخه‌های خطی که عمدتاً آثار به خط سریلیک است را در خود جای داده‌است. در بخش نسخه‌های خطی شرقی این کتابخانه تعداد ۶۳۶ اثر عمدتاً به زبان‌های عربی و ترکی عثمانی وجود دارد و از این میان ۱۳ نسخه خطی به زبان فارسی است که متعلق به سده‌های دهم تا دوازدهم هجری قمری هستند. این مقاله به معرفی نسخه‌های خطی موجود در این کتابخانه و همچنین وضعیت نگهداری و دسترسی به آن می‌پردازد.

واژگان کلیدی: نسخه‌های خطی فارسی، دانشگاه بلگراد، کتابخانه اسوتوزار مارکوویچ

صربستان.

* E-mail: saeed.safarii@gmail.com

** E-mail: marko.slavko.jovanovic@gmail.com

مقدمه

تسلط ترکان عثمانی بر بخش بزرگی از شبه جزیره بالکان در قرن پانزدهم و استمرار حاکمیت ایشان که نزدیک به پنج قرن به طول انجامید، یکی از مهمترین دلایل نفوذ و گسترش زبان، فرهنگ و ادب فارسی در این منطقه است. ظهور شاعران و نویسندگان پارسی‌گو در کشورهای منطقه بالکان شاهی بر این مدعاست که آثار نظم و نثر قابل توجهی از ایشان به جا مانده و از این رو، وجود نسخه‌های خطی مختلف به زبان فارسی در کتابخانه‌های معتبر این منطقه امری قابل پیشبینی است. در واقع این نسخه‌های خطی را می‌توان منابع اصیل زبان فارسی دانست که به احتمال زیاد مورد استفاده شاعران و نویسندگان فارسی این منطقه و همچنین عامه علاقمندان به زبان و ادب فارسی بوده‌است. کشور یوگسلاوی (Yugoslavia) سابق با مرکزیت شهر بلگراد، یکی از مهمترین کشورهای منطقه بالکان بود که در اواخر قرن بیستم و تحولات سیاسی تجزیه شد و در نتیجه آن کشورهای جدید و مستقلی بوجود آمدند. پس از آن، جمهوری صربستان با حفظ مرکزیت بلگراد به عنوان پایتخت تشکیل شد و آنچه از آثار ادبی و تاریخی و نسخه‌های خطی شرقی مربوط به یوگسلاوی در مراکز آرشیو و کتابخانه‌ها موجود بود را به ارث برد. تا جاییکه نگارندگان این مقاله جستجو کرده‌اند، تا کنون پژوهش جامعی در خصوص وضعیت نسخه‌های خطی زبان فارسی در کتابخانه‌های مختلف جمهوری صربستان و فهرست‌نویسی آن‌ها صورت نگرفته‌است و با توجه به سابقه‌ای که به آن اشاره گردید، به نظر می‌رسد آثار ارزشمند خطی در این کتابخانه‌ها موجود باشد که ناشناخته مانده و نیازمند پژوهش و بررسی است. در این مقاله، صرفاً آرشیو نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه بلگراد بررسی شده و آثار موجود معرفی می‌شوند. این مقاله در سه بخش تهیه شده‌است: نخست معرفی اجمالی از پیشینه کتابخانه مرکزی دانشگاه بلگراد و گنجینه نسخه‌های خطی شرقی آن ارایه می‌شود، در ادامه به شرح پروژه حفظ نسخه‌های خطی در مرکز آرشیو و نمایه‌گذاری آثار و منابع دیجیتال کتابخانه دانشگاه بلگراد می‌پردازیم و در بخش سوم، سیزده نسخه خطی فارسی موجود در این کتابخانه معرفی می‌شوند.

۱- کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد

پیشینه تأسیس و ایجاد کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد به اواسط قرن نوزدهم و سال ۱۸۳۸ می‌رسد. در آن سال، کتابخانه‌های برای نخستین موسسه آموزش عالی صربستان تشکیل گردید که در سال ۱۸۶۳ این موسسه به مدرسه عالی تبدیل شد و کتابخانه آن به عنوان کتابخانه‌های آکادمیک و با مدیریت مستقیم دبیر مدرسه عالی، به فعالیت خود ادامه داد. مدرسه عالی صربستان در سال ۱۹۰۵ به دانشگاه ارتقاء یافت و پس از آن با وقوع جنگ‌های جهانی اول، تشکیل کتابخانه مستقل دانشگاه تا سال ۱۹۲۱ به تعویق افتاد. در این سال با تلاش و پیگیری برخی از استادان، لزوم ساخت و تشکیل کتابخانه‌های اختصاصی برای دانشگاه بلغراد به تصویب رسید و سرانجام در فوریه سال ۱۹۲۶ ساختمان جدید کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد افتتاح گردید. در طول سالهای جنگ جهانی دوم، کتابخانه تقریباً تعطیل شد و بخشی از ساختمان آن در اختیار ارتش آلمان قرار گرفت. با پایان جنگ و در سال ۱۹۴۶، به مناسب یکصدمین سال تولد اسوتوزار مارکوویچ (Svetozar Marković)، فیلسوف و منتقد ادبی صرب، کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد به نام وی نامگذاری شد (ماتوتینوویچ، ۲۰۱۲).

هم اکنون کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد به عنوان یکی از بزرگترین کتابخانه‌های دانشگاهی منطقه بالکان مطرح است. این کتابخانه بیش از یک و نیم میلیون از آثار منشور را در خود جای داده و وارث آرشیو دانشگاهی یوگسلاوی سابق می‌باشد. فهرست منابع موجود در کتابخانه هم به صورت دستی و کلاسیک، شیوه برگه‌دان، و هم به شیوه جدید برخط (OPAC: Online Pubic Access Catalog) تهیه شده و در دسترس است.

۱-۲) مجموعه نسخ خطی شرقی کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد

در کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد، بخش ویژه‌ای با عنوان مخزن نگهداری نسخه‌های خطی وجود دارد که عمدتاً آثار مکتوب به خط سریلیک را گردآوری کرده و گنجینه بزرگ و معتبری از آثار دستنویس سریلیک است. علاوه بر آن، در این مخزن، مجموعه‌های مختلف منشورات شامل کتاب، مجله، روزنامه، نقشه و پایان‌نامه‌های مختلفی نیز نگهداری می‌شود. بخشی از این مخزن، به نگهداری نسخه‌های خطی شرقی (شرق میانه)

اختصاص یافته که در مجموع ۶۸۶ اثر در ۳۹۵ مجلد را در خود جای داده است. این نسخه‌های خطی به سه زبان عربی، ترکی عثمانی و فارسی نوشته شده‌اند و از این میان، بیشترین آثار مربوط به نسخه‌های خطی عربی با ۵۲۵ اثر است. تعداد نسخه‌های خطی به زبان ترکی عثمانی ۱۴۹ اثر و آثار خطی به زبان فارسی ۱۳ اثر است. این آثار، عمدتاً متعلق به قرون ۱۳ تا ۱۸ میلادی هستند و هرچند بسیاری از آن‌ها در خارج از کشور (یوگسلاوی سابق) نوشته شده و بعدها به این منطقه وارد شده‌اند، با این حال برخی از آثار نیز در شهرهای بلغراد، اُخرید، نیش، پلاو، کیچوو، اسکوپیه، پودگوریتسا و سایر شهرهای یوگسلاوی سابق مکتوب شده‌اند. کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد، این مجموعه آثار شرقی را در طبقه‌بندی موضوعی به هشت گروه تقسیم کرده است: (۱) کتابهای فقهی و حقوقی، (۲) کتابهای مرتبط با زبان (تجوید و قواعد دستور) (۳) کتابهای علوم پایه از جمله ریاضیات، جبر، پزشکی و غیره، (۴) کتابهای اسلامی (۵) قرآن و کتابهای مرتبط با مطالعات قرآنی (۶) ادبیات (۷) کتابهای مرتبط با تصوف (۸) کتابهای تاریخی (سوفرونویچ، ۲۰۱۱).

آثار خطی شرقی موجود در این کتابخانه به دو شیوه اهدایی و خرید جمع‌آوری شده‌اند. در میان آثار اهدایی، ۱۹۸ نسخه را «آرام چالیکیان» (Aram Čalikjan)، دندانپزشک ارمنی ساکن بلغراد به این کتابخانه اهدا کرده است. وی در متن نامه اهدای کتابها به کتابخانه در ژانویه سال ۱۹۵۱، دلیل اهدای این گنجینه ارزشمند نسخه‌های خطی را مهاجرت خود و خانواده‌اش به آرژانتین عنوان کرده و تصریح کرده است که این آثار را شخصاً پیش از جنگ جهانی دوم و از شهرهای مختلف کشور مقدونیه کنونی جمع‌آوری و خریداری نموده است (استویلکوویچ / Stojiljković، ۲۰۰۳). همچنین، تعداد ۳۲ نسخه خطی دیگر را موزه ملی بلغراد در سال ۱۹۶۳ اهدا کرده است و ۱۲ اثر نیز اهدایی از سوی «خانم لپا پروویچ» (Lepa Perović) که پیشتر سمت مشاور در وزارت آموزش را داشته است، در اختیار کتابخانه مرکزی دانشگاه قرار داده است. از میان آثار خریداری شده، ۷۹ نسخه از مجموعه‌داری به نام آقای ایسمت (عصمت) ایمامی (Ismet Imami) از اهالی شهر پیچ (Peć) خریداری شده که برخی از این نسخه‌ها به فارسی است و آثار دیگری نیز از اشخاص مختلف در دهه ۱۹۵۰ خریداری شده است (سوفرونویچ / Sofronijević، ۲۰۱۱). بدین ترتیب، نسخ خطی شرقی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد عمدتاً دارای شناسنامه و سندی است که در آن وضعیت تملک نسخه،

مالک پیشین و نحوه اهدا و یا خرید، حتی با ذکر دقیق تاریخ و مبلغ خریداری شده اثر، در آن ثبت شده‌است.

۱-۲) پروژه حفظ و آرشیو نسخه‌های خطی

کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد برای حفظ آثار ارزشمند مکتوب و نسخ خطی قدیمی از سیستم آرشیو دانشگاهی «پایدرا» بهره می‌گیرد. پایدرا سرواژه عبارت «میزبان دائمی آرشیو و نمایه‌گذاری آثار و منابع دیجیتال» (Permanent Hosting, Archiving and Indexing of Digital Resources and Assets (PHAIDRA)) است که به ابتکار دانشگاه وین (University of Vienna (Universität Wien)) پایه‌گذاری و تشکیل شده‌است. این سیستم، با هدف حفظ آثار و نگهداری اطلاعات (بارگذاری، ذخیره و استفاده) برای طولانی مدت و به شیوه دیجیتال راه‌اندازی شده‌است. این سیستم که «مخزن دیجیتال دانشگاهی» نامیده می‌شود، با تعیین استانداردهایی مشخص امکان ذخیره‌سازی، دسته‌بندی اطلاعات، اعمال فراداده (اطلاعات فرامتنی)، استناد به آثار و دسترسی برخط به صورت رایگان و آزاد را فراهم می‌کند (سوفرونیویچ و میتروویچ/Mitrović، ۲۰۱۲).

سیستم مخزن پایدرا هم اکنون در برخی از دانشگاه‌ها و موسسات آموزشی در اروپا استفاده می‌شود و هر مرکز می‌تواند مطابق نیازهای خود آن را راه‌اندازی و بهینه‌سازی نماید. این سیستم هم اکنون در کتابخانه‌های دانشگاهی کشورهای اتریش، ایتالیا، بوسنی و هرزگوین، صربستان و مونته‌نگرو به کار گرفته شده‌است. حامی مالی این پروژه، مرکز آرشیو و اسناد اروپا (یوروپینا: European Collections) است که بزرگترین مرکز آرشیو اروپا با بیش از ۵۴ میلیون از آثار مختلف مکتوب و شنیداری و دیداری محسوب می‌شود (همان). این مرکز، تامین هزینه‌های مربوط به تصویربرداری (اسکن) دقیق و با کیفیت بالا از نسخه‌های خطی و همچنین امکانات فنی مرکز تجمع و نگهداری داده‌های الکترونیکی و میزبانی سرورهای آن را برعهده دارد.

معرفی نسخه‌های خطی زبان فارسی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد

پیش از معرفی مجموعه نسخ خطی این کتابخانه، لازم است به تعریف نسخه خطی اشاره شود. نسخه خطی کتابی دست نوشته‌است که تاریخ نگارش آن به قبل از اختراع یا همزمان با اختراع چاپ مربوط می‌شود (سلطانی و راستین ۱۳۷۹: ۴۱۰). در نسخه‌های خطی، قید مرکب و کاغذ و دستنویس بودن ضروری است. همچنین دسته‌بندی اجزای نسخه‌های خطی به دسته مادی و هنری (معنوی) نیز مد نظر است که طبق این دسته‌بندی کلاسیک، کاغذ، قلم، خط و خوشنویسی را جزء اجزای مادی و تذهیب، تجلید و مانند آن بخش هنری کار محسوب می‌شود (همان). از این رو، نسخه‌های معرفی شده در این مقاله، همگی مشمول این تعریف هستند. چنانکه اشاره شد (۱.۲)، در کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد تعداد ۶۳۶ اثر خطی شرقی (مربوط به کشورهای شرق میانه) نگهداری می‌شود که از این تعداد ۱۳ اثر به زبان فارسی است. از این تعداد ۲ نسخه مربوط به کتاب بهارستان جامی، ۳ نسخه دیوان غزلیات حافظ و بقیه نسخه‌هایی منفرد از آثار ادبی و تاریخی فارسی است. ذکر این نکته نیز حائز اهمیت است که در معرفی قدمت این آثار، به مشخصات ثبت شده نسخه‌ها (از جمله قدمت و اسناد مالکیت اثر) در مرکز آرشیو دیجیتال کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد استناد می‌شود و از آنجاییکه هدف مقاله حاضر، صرفاً معرفی نسخه‌های موجود و متعلق به این کتابخانه است، محتوای متنی و شرح و توضیح موضوع آثار مورد توجه نبوده‌است.

۱.۳ نسخه‌های خطی از بهارستان جامی

دو نسخه خطی از کتاب «بهارستان» اثر نورالدین عبدالرحمن بن نظر، امالدین احمدبن محمد جامی، شاعر و نویسنده نام آور قرن نهم هجری در این مجموعه وجود دارد که نسخه نخست با قدمت سال ۱۶۳۳ میلادی (شعبان ۱۰۴۲) ثبت شده‌است. این نسخه دارای ۱۳۳ ورق و هر صفحه ۱۸ سطر است و با شماره UBSM: T Rso 29 در مخزن الکترونیکی قابل دسترسی است. حاشیه‌هایی در متن نوشته شده که بیشتر شرح و توضیح برخی از عبارات دشوار است. متن نسخه با مرکب مشکی و قرمز نگاشته شده و عناوین بخش‌ها و

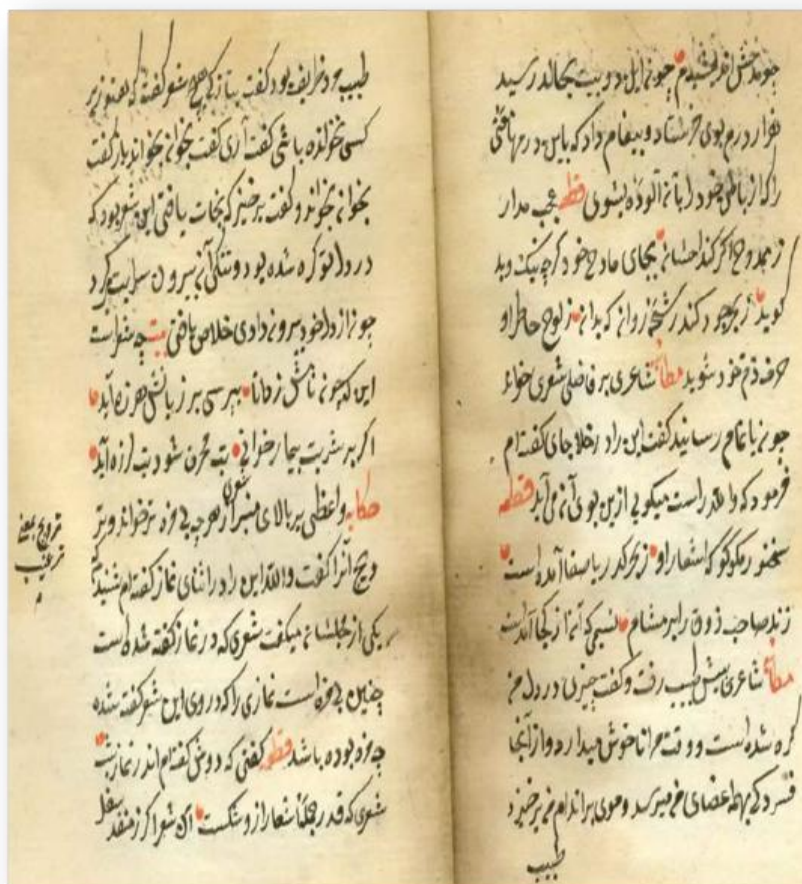
علایم سجاوندی با رنگ قرمز مشخص شده‌است. کتاب دارای جلدی چرمی است و به خوبی حفظ شده‌است. در سند تملک این نسخه، اماده است که اثر در تاریخ ۲۰ فوریه سال ۱۹۶۰ و در بلغراد به مبلغ سه هزار دینار از اسانیسلاو سیمینوویچ (Stanislav Siminović) خریداری شده‌است. تصویر شماره ۱-۳ صفحه‌ای از بهارستان جامی (نسخه ۱۰۴۳ هجری قمری) را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۱-۳: صفحه‌ای از بهارستان جامی (نسخه ۱۰۴۳ هجری قمری)

نسخه دیگر از کتاب بهارستان جامی با قدمت کتابت در سال ۱۷۶۰ میلادی (۱۱۷۴ هجری قمری) ثبت شده‌است. این اثر دارای ۱۰۷ ورق است و در هر صفحه ۱۳ سطر وجود دارد. متن با مرکب مشکی نگارش شده و عناوین و برخی از نشانه‌گذاری‌ها با مرکب قرمز متمایز شده‌اند. در حاشیه برخی از صفحات، شرح معنی واژه‌ها نیز آمده‌است. این اثر با

شماره UBSM: T Rso 94 در مرکز آرشیو الکترونیکی ثبت شده است. این نسخه خطی از کتاب بهارستان در تاریخ ۷ دسامبر ۱۹۵۷ از آقای ایسمت، امامی به مبلغ چهار هزار دینار خریداری شده و در تملک کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد قرار گرفته است. تصویر شماره ۲-۳ صفحه‌ای از نسخه بهارستان (۱۷۶۰) را نشان می‌دهد.

تصویر ۲-۳: صفحه‌ای از نسخه بهارستان جامی (۱۱۷۴ هجری قمری)

۲.۳ نسخه‌های خطی دیوان حافظ

سه نسخه خطی از دیوان غزلیات خواجه شمس‌الدین محمد، حافظ شیرازی، در این کتابخانه موجود است که قدمت دو اثر مشخص و قدمت یک اثر نامعلوم است. قدیمی‌ترین نسخه دیوان حافظ در این مجموعه مربوط به سال ۱۶۵۴ میلادی (۱۰۶۴ هجری قمری) است که با خط نستعلیق کتابت شده است. این نسخه دارای ۹۶ ورق و هر صفحه دارای ۱۵ سطر است و تمام نسخه با مرکب مشکی نوشته شده است. از جمله ویژگی‌های این نسخه درج دو مهر ناخوانا در صفحه اول متن دیوان است که احتمالاً مربوط به کاتب اثر است. همچنین حواشی و توضیحات بسیاری در متن اثر وجود دارد و وزن عروضی اشعار در ابتدای هر غزل ذکر شده است. این نسخه با شماره UBSM: T Rso 331 در مرکز آرشیو الکترونیکی کتابخانه دانشگاه ثبت شده و در سال ۱۹۵۶ در بلغراد و از رجب اسماعیلی (Rejep Ismaili) به مبلغ سه هزار دینار خریداری شده است. تصویر شماره ۳-۳ صفحه‌ای از نسخه دیوان حافظ (۱۰۶۴ هجری قمری) را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۳-۳: صفحه‌ای از نسخه دیوان حافظ (۱۰۶۴ هجری قمری)

نسخه خطی دوم از دیوان حافظ که کتابت آن فاصله زیادی با نسخه اول ندارد با قدمت ۱۶۵۹ میلادی (۱۰۶۸ هجری قمری) ثبت شده و نکته قابل توجه، کتابت با خوشنویسی نستعلیق و تذهیب در برخی از صفحه‌ها است. به رغم نسخه نخست، هیچگونه حاشیه‌ای بر متن‌های این اثر نگاشته نشده است. این نسخه دارای ۱۶۶ ورق و ۱۹ سطر در هر صفحه است و جلدی چرمی و صفحه‌بندی معینی دارد. این اثر با شماره UBSM: T Rso 30 در مرکز آرشیو الکترونیکی کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد ثبت شده است و طبق مشخصات سند مالکیت در تاریخ ۲۰ فوریه ۱۹۶۰ به مبلغ سه هزار دینار در بلغراد از استانیسلاو سیمینوویچ (Stanislav Siminović) خریداری شده است. تصویر شماره ۳-۴ صفحه‌ای از نسخه دیوان حافظ (۱۶۵۹) را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۳-۴: صفحه‌ای از نسخه دیوان حافظ (۱۰۶۸ هجری قمری)

سومین نسخه از دیوان حافظ که قدمت کتابت آن مشخص نیست، به خط نسخ نگارش یافته‌است. این اثر دارای ۹۹ ورق و ۱۷ سطر در هر صفحه است. حواشی چندانی بر متن اثر نوشته نشده‌است و متن کاملاً خوانا است. این اثر با شماره UBSM: T Rso 200 در مرکز آرشیو دیجیتال کتابخانه مرکزی دانشگاه بلگراد ثبت شده‌است و طبق سند مالکیت در ژانویه ۱۹۵۱ از آرام چالیکیان (Aram Chalikyan) در بلگراد خریداری شده‌است. تصویر شماره ۵-۳ صفحه‌ای از نسخه دیوان حافظ (قدمت نامعلوم) را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۵-۳: صفحه‌ای از نسخه دیوان حافظ (قدمت نامعلوم)

۳.۳ نسخه خطی گلستان سعدی

نسخه خطی گلستان شیخ اجل، سعدی شیرازی، در سال ۱۶۲۰ میلادی (۱۰۳۰ قمری) کتابت شده است. متن اصلی این اثر با خط نستعلیق و با مرکب مشکی و قسمتی از عناوین و برخی از علائم سجاوندی آن با مرکب قرمز نوشته شده است. در حاشیه و داخل متن معنی برخی از واژه‌ها و عبارات به زبان ترکی عثمانی ترجمه و تشریح شده است. وضعیت ظاهری کتاب چندان مناسب نیست و برخی از اوراق آن دچار سایش و بریدگی شده است. این نسخه دارای ۸۲ ورق و ۱۳ سطر در هر صفحه است. در سند مربوط به مالکیت این اثر آمده است که کتاب در تاریخ ۷ دسامبر ۱۹۵۷ از آقای ایسمت، امامی به مبلغ چهار هزار دینار خریداری شده و در اختیار کتابخانه دانشگاه قرار گرفته است. این اثر با شماره UBSM: T Rso 95 در مرکز آرشیو دیجیتال کتابخانه مرکزی دانشگاه بلگراد ثبت شده است. تصویر شماره ۵۴-۵ صفحه‌ای از این نسخه گلستان سعدی را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۶۳: صفحه‌ای از نسخه گلستان سعدی (۱۰۳۰ هجری قمری)

۴.۳ نسخه خطی تیمورنامه شرف یزدی

پدیدآور این نسخه خطی، شرف‌الدین علی یزدی است و قدمت کتابت آن سال ۱۶۷۶ میلادی (۱۰۸۰ هجری قمری) ثبت شده است. این اثر حجیم‌ترین نسخه خطی موجود به زبان فارسی است و دارای ۵۶۵ صفحه است. عنوان رسمی ثبت شده این نسخه در کتابخانه، «تاریخ پادشاهان ماوراءالنهر» است، اما در جلد کتاب عنوان «ظفرنامه شرف‌الدین علی یزدی»، درج شده است. شرف‌الدین علی یزدی از شاعران، منشیان، مورخان و علمای مشهور نیمه دوم قرن هشتم و نیمه اول قرن نهم هجری است. نام این اثر در برخی از نسخه‌های خطی ظفرنامه تیموری نیز ثبت شده است و شرح تاریخ دوره تیموریان است. کاتب اثر «افضل استرآبادی» است و نسخه عاری از خط خوردگی و حاشیه نویسی است. این اثر با شماره UBSM: T Rso 366 در مرکز آرشیو دیجیتال کتابخانه مرکزی دانشگاه بلگراد ثبت شده و دسامبر ۱۹۲۰ از یک نمیک تسکر دیچ (Namik Teskerdžić) خریداری و در مالکیت کتابخانه دانشگاه قرار گرفته است. تصویر شماره ۳-۷ صفحه‌ای از نسخه خطی تیمورنامه شرف یزدی (۱۰۸۰ هجری قمری) را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۳-۷: صفحه‌ای از نسخه خطی تیمورنامه شرف یزدی (۱۰۸۰ هجری قمری)

۵.۳ نسخه خطی تذکره تحفه سامی

پدیدآور تذکره تحفه سامی، سام میرزا صفوی، از شاهزادگان عصر صفوی است. این تذکره، شرح حال برخی از مشاهیر نیمه اول سده دهم هجری از جمله شاهزادگان و بزرگان دوران، وزرا و دولتمردان، علما و شاعران فارسی گو و صاحب تخلص را گردآوری کرده است. قدمت کتابت اثر به سال ۱۵۵۰ میلادی (۹۵۷ هجری قمری) بازمی گردد. این نسخه که با خط نستعلیق با مرکب مشکی و قرمز کتابت شده کامل بوده و دارای ۱۴۱ ورق و ۱۷ سطر در هر صفحه است. این اثر با شماره UBSM: T Rso 123 در مرکز آرشیو دیجیتال کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد ثبت و در ژانویه ۱۹۵۱ از سوی آرام چالیکیان به این کتابخانه اهدا شده است. تصویر شماره ۸۳ صفحه ای از نسخه خطی تذکره تحفه سامی (۹۵۷ هجری قمری) را نشان می دهد.

تصویر شماره ۸۳: صفحه ای از نسخه خطی تذکره تحفه سامی (۹۵۷ هجری قمری)

۶.۳ نسخه خطی مصابیح رشیدی

پدیدآور نسخه خطی منظوم «مصابیح رشیدی»، رشیدالدین محمد اسفراینی است. موضوع این اثر، شعر عرفانی، اندرزنامه و موضوعات مرتبط با اخلاق اسلامی است. این اثر که قدمت آن مشخص نیست دارای ۷۹ ورق است که هر صفحه ۱۵ سطح داشته و به‌طور کامل حفظ شده است. این نسخه خطی با شماره 2-UBSM: T Rso 6/1 در مرکز آرشیو دیجیتال کتابخانه مرکزی دانشگاه بلگراد ثبت و در ژانویه ۱۹۶۰ خریداری شده است. تصویر شماره ۹-۳ صفحه‌ای از نسخه خطی مصابیح رشیدی (قدمت نامعلوم) را نشان می‌دهد.

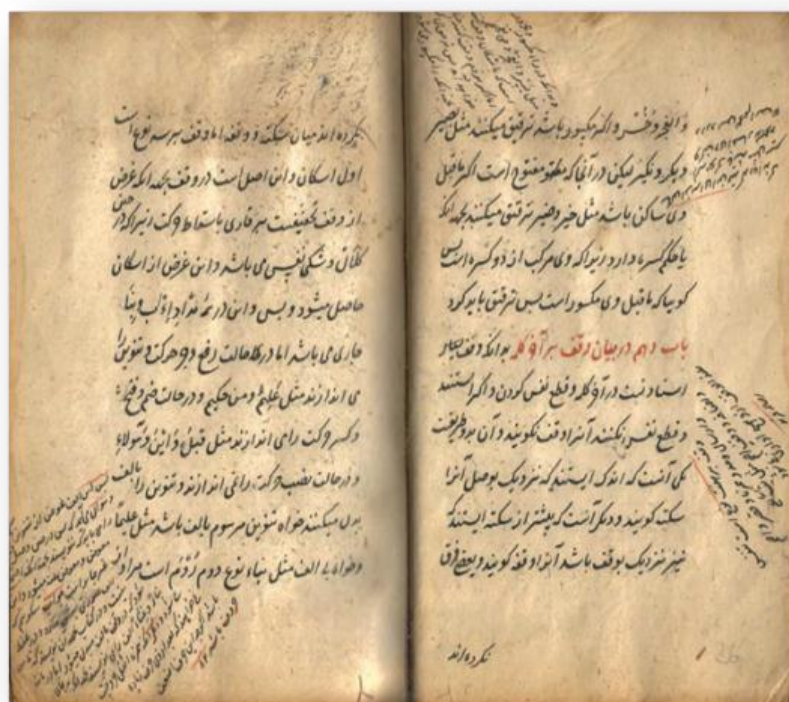

تصویر شماره ۹-۳: صفحه‌ای از نسخه خطی مصابیح رشیدی (قدمت نامعلوم)

۷.۳ نسخه خطی رساله قواعد قرآن

در شناسنامه این اثر، پدیدآور آن، محمدبن خداداد سمرقندی معرفی شده ولی تاریخ کتابت نامعلوم است. این نسخه، با موضوع آموزش قواعد آوایی زبان عربی و با هدف

آموزش تجوید قرآن کریم تهیه شده است. کتاب مشتمل بر دوازده باب است و به بررسی تطبیقی برخی از آیات در سوره‌های مختلف قرآن نیز پرداخته شده است. در توضیحات موجود کتابخانه برای این اثر، آن را نسخه‌ای اصیل و کمیاب عنوان نموده است و اشاره شده است که در ایران نسخه ترجمه شده به زبان عربی آن موجود است و از این نظر، این اثر حائز اهمیت است. کتابت اثر با خط نستعلیق است و در برخی از صفحه‌ها حاشیه‌هایی نیز به عنوان توضیحات نگاشته شده است. این نسخه دارای ۵۵ ورق و در هر صفحه ۱۱ سطر است. این اثر با شماره 2-UBSM: T Rso 6/1 در مرکز مرکز آرشیو دیجیتال کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد ثبت و در ژانویه ۱۹۶۰ از فردی با نام علی مودری (Ali Muderizi) خریداری شده است. تصویر شماره ۳-۱۰ صفحه‌ای از نسخه خطی رساله قواعد قرآن را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۳-۱۰: صفحه‌ای از نسخه خطی رساله قواعد (قدمت نامعلوم)

۸.۳ نسخه خطی پندنامه

این اثر که منسوب به شیخ فریدالدین عطار نیشابوری است کتاب کم حجمی است که تنها ۲۷ ورق دارد و تاریخ کتابت آن نامشخص است. موضوع آن شعر و اندرزنامه است و به صورت نظم نگاشته شده است. کتابت این نسخه به خط نسخ و با صفحه‌بندی دستی، بدون تذهیب، صورت گرفته است. این اثر با شماره ۶۶/۱ T Rso-UBSM-2 در مرکز آرشیو دیجیتال کتابخانه مرکزی دانشگاه بلگراد ثبت و در دسامبر ۱۹۵۷ از ایسمت، امامی خریداری شده است. تصویر شماره ۱۱-۳ صفحه‌ای از نسخه خطی پندنامه (قدمت نامعلوم) را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۱۱-۳: صفحه‌ای از نسخه خطی پندنامه منسوب به عطار (قدمت نامعلوم)

۹.۳ نسخه خطی شرح ابیات پندنامه

این نسخه که پدیدآور و یا کاتب آن نامشخص است، شرح و تفسیر برخی از ابیات پندنامه منسوب به فریدالدین عطار نیشابوری است. در شناسنامه اثر آمده است که این نسخه در شهر پچ (Pec) کتابت شده است و از این رو، از جمله آثار معدود فارسی است که در کشور یوگسلاوی سابق دستنویس شده است. این اثر ۳۲ ورق دارد، هر صفحه دارای ۱۹ تا ۲۱ سطر است و حواشی نیز بر متن کتاب نگاشته شده است. این نسخه با شماره T Pco 80/2 در مرکز آرشیو دیجیتال کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد ثبت و در دسامبر ۱۹۵۷ از ایسمت، امامی خریداری شده است. تصویر شماره ۳-۱۲ صفحه‌ای از نسخه خطی شرح ابیات پندنامه منسوب به عطار (قدمت نامعلوم) را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۳-۱۲: صفحه‌ای از نسخه خطی شرح ابیات پندنامه منسوب به عطار (قدمت نامعلوم)

۱۰.۳ نسخه خطی رساله علم معما

پدیدآور اثر و قدمت کتابت آن نامشخص است و در شناسنامه اثر عنوان نشده است. با جستجوی اییات نخستین، نسخه‌ای مشابه در کتابخانه دیجیتال و فن آوری اطلاعات دانشگاه، امام صادق^(ع) (<http://saed.isu.ac.ir/site/catalogue/119142>)، با عنوان «معمای منظوم» یافت شد که پدیدآور آن «نورالدین عبدالرحمن بن احمد جامی» شاعر و عارف قرن نهم معرفی شده است. موضوع اثر شرح اصطلاحات معما و تمثیلات آن است و به صورت منظوم نگارش شده است. این اثر دارای ۱۵ ورق است و در هر صفحه ۱۵ خط وجود دارد. این نسخه با شماره T Pco 285/10 در مرکز آرشیو دیجیتال کتابخانه مرکزی دانشگاه بلگراد ثبت و در دسامبر ۱۹۵۱ از آرام چالیکیان خریداری شده است. تصویر شماره ۳-۱۳ صفحه‌ای از نسخه خطی رساله علم معما (قدمت نامعلوم) را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۳-۱۳: صفحه‌ای از نسخه خطی رساله علم معما (قدمت نامعلوم)

نتیجه گیری

در این مقاله پس از معرفی کتابخانه مرکزی دانشگاه بلغراد و شیوه نگهداری آثار خطی، به معرفی ۱۳ نسخه خطی زبان فارسی که عمدتاً قدمت کتابت آنها مابین سده‌های دهم تا دوازدهم هجری قمری است پرداخته شد. نکته جالب توجه در ترکیب و تعداد نسخه‌های این کتابخانه، وجود آثاری از عرفا و صوفیان نامدار پارسی‌گو یا تذکره‌های مرتبط با ایشان است که با توجه به نفوذ تصوف در این منطقه، چنین ترکیب و تعدادی را قابل توجه می‌نماید. ذکر مجدد این نکته نیز قابل تأمل است که چون تا کنون پژوهشی جامعی در خصوص وضعیت کمی و کیفی نسخه‌های خطی زبان فارسی در مراکز آرشیو و کتابخانه‌های دانشگاهی و عمومی جمهوری صربستان آن نشده‌است، ضرورت دارد تا این مهم با انجام با هدف فهرست‌نویسی این آثار در کتابخانه‌ها و مراکز اسناد این کشور انجام شود تا گنجینه‌های ادبی و تاریخی زبان فارسی در این سرزمین که سند نفوذ و گسترش زبان و فرهنگ ایرانی و اسلامی است ثبت و ضبط شوند.

منابع و مآخذ

سلطانی، پوری؛ راستین، فروردین. (۱۳۶۵) *اصطلاحنامه کتابداری* (ویرایش ۲). تهران: کتابخانه ملی ایران.

- Filipi Matutinović, S. (2012). Od prve cigle do digitalnog repozitorijuma – razvoj Univerzitetske biblioteke u Beogradu. In: A.Vraneš, Lj. Marković & A. Gven (ed). *Digitalne biblioteke, digitalni repozitorijumi, digitalne prezentacije*. Belgrade: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu; Univerzitet Emporia, Kanzas; Narodna biblioteka Srbije. 159-173.
- Sofronijević, A & Mitrović, J. (2012). "Europeana Libraries" Project: Fostering Digitization Across Europe. *Review of the National Center for Digitization*. Vol. 11(21). 57-64.
- Sofronijević, A (2011). Biblioteke Europeane: 24 Evropske Biblioteke I Univerzitetska Biblioteka. Svetozar Marković Stvaraju Bibliotečki Agregator Za Europeanu. *Visokoškolske Biblioteke* 8.1. Retrieved from <http://www.zbus.rs/cir/index.php?a=visokoskolske&b=cirilica&c=osam&d=jedan#2>.
- Stojiljković, D. (2003). *Klasična kultura Arapa u fondu Univerzitetske biblioteke, "Svetozar Marković" u Beogradu – katalog izložbe*. Beograd : Univerzitetska biblioteka Svetozar Marković u Beogradu – Jugoslovensko arapsko društvo za saradnju i prijateljstvo.